
In memoriam

V spomin na prof. dr. Toneta Ferenca*

V nedeljo, 26. oktobra 2003, nas je presunila vest o smrti upokojenega znanstvenega svetnika Inštituta za novejšo zgodovino in enega od njegovih najvidnejših predstojnikov ter rednega univerzitetnega profesorja na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v pokoju, dr. Toneta Ferenca. Danes smo se v skoraj štirih in pol desetletjih obstoja Inštituta za novejšo zgodovino prvič zbrali v inštitutski sejni sobi, ko vemo, da svojega zgodovinarskega bivanja ne moremo več deliti v osebnem stiku z njim. Zadnjič je bilo to v sredo, pred tremi tedni, ko je s svojo značilno neumornostjo, s katero je tudi po formalnem odhodu v pokoj leta 1997 bogatíl ustvarjalni duh na našem inštitutu in v slovenskem zgodovinopisju, prav v tem prostoru tvorno sodeloval na redakcijskem sestanku skupine piscev o drugi svetovni vojni na Slovenskem; to je o enem od temeljnih poglavij vélikega

sintetičnega besedila, ki ga inštitut pripravlja za obdobje noveše slovenske zgodovine od oblikovanja programa Združene Slovenije leta 1848 do mednarodnega priznanja Republike Slovenije leta 1992.

Takšen je bil dr. Tone Ferenc. Dokler mu ni slabo zdravstveno počutje zapovedalo - kot smo vsi mislili - le malo daljšega delovnega postanka, je, kot ena od vodilnih osebnosti slovenskega zgodovinopisja, dosledno, dan za dnem, v zahtevnem delovnem ritmu, ki bi mu ga lahko zavidali tudi precej mlajši kolegi, uresničeval zavezo svojim raziskovalnim načrtom in še vedno tudi znanstvenemu razvoju svojega prvega, inštitutskega zgodovinarskega doma. V njem je - ob svojem pravem domu - preživel skoraj vse svoje bogato znanstveno in strokovno življenje.

* Govor predsednika Upravnega odbora Inštituta za novejšo zgodovino na žalni seji INZ in Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 29. oktobra 2003.

Življenjska pot dr. Toneta Ferenca se je začela v Veržeju, 6. decembra 1927. Po maturi na murskosoboški gimnaziji leta 1951 je zapustil domače okolje in leta 1956 na tedanji Prirodoslovno-matematično-filozofski fakulteti v Ljubljani diplomiral iz narodne ter obče zgodovine. Isto leto se je zaposlil v Muzeju narodne osvoboditve Ljudske republike Slovenije v Ljubljani, kjer je ostal do 1959. V Muzeju ljudske revolucije Slovenije je bil zaposlen tudi med leti 1965-1968.

Dr. Tone Ferenc je postal član Inštituta za zgodovino delavskega gibanja ob njegovi ustanovitvi leta 1959. Bil je eden od njegovih matičarjev. Na inštitutu, leta 1989 preimenovanem v Inštitut za novejšo zgodovino, je iz arhivsko-dokumentalističnega dela prešel na raziskovalno področje, na katerem je odločilno zaznamoval razvoj slovenske zgodovinske vede od šestdesetih let 20. stoletja do danes. To je napovedal že s svojo doktorsko disertacijo *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941-1945*, ki jo je leta 1965 ubranil na Filozofsko-jezikoslovni fakulteti v Beogradu. Problematiki druge svetovne vojne je posvetil tudi ves kasnejši čas in se s svojo silno ustvarjalno energijo kmalu uveljavil kot njen najboljši poznavalec na Slovenskem. Večplastno vsebino obdobja druge vojne pri nas je raziskoval poglobljeno in na podlagi raznovrstnih virov vsestransko kritično razčlenjeval tedanje dogajanje. Pri tem je do polne veljave prišlo njegovo neprekosljivo poznavanje arhivskega gradiva doma in v tujini. Leta 1976 je bil na Filozofski fakulteti izvoljen v najvišji znanstveni naziv - znanstveni svetnik. Istega leta mu je Skupnost arhivov Slovenije podelila še najvišji arhivski naziv - arhivski svetnik.

Znanstveno delo dr. Toneta Ferenca je med najobsežnejšimi, če že ne najbolj obsežno v slovenskem zgodovinopisju. Obsega okoli 800 enot, od tega 34 samostojnih publikacij in še nekaj knjig v soavtorstvu, razprave pa zajemajo četrtno bibliografskih enot. Njegova raziskovalna prizadevnost je bila v resnici izjemna. Kot je bilo zapisano ob njegovi 75-letnici, je raziskoval teme splošno-slovenskega in tudi širšega značaja, pokrajinskega in lokalnega značaja in pri tem upošteval celotni slovenski etnični prostor. Glavni predmet njegovih raziskav so bili: okupacijski sistemi v Sloveniji in z njimi povezani vojni cilji okupatorjev; odporništvu z vojaškega, političnega in oblastnega vidika; vojaška operatika; protirevolucionarni tabor in kolaboracija; žrtve vojnega nasilja, ne glede na povzročitelja; gospodarstvo in preskrba. Med njegova najpomembnejša dela moramo uvrstiti monografijo *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941-1945* (1968), ki je bila prevedena tudi v srbohrvaški jezik. Monografija obravnava enega od temeljnih vprašanj slovenske zgodovine iz obdobja druge svetovne vojne in podrobno dokumentira prizadevanje nemškega okupatorja, da v kratkem času in z vso ostrino uniči slovenski narod kot etnično skupnost. Komplementarni del te študije predstavljajo viri, izdani v izvirnem jeziku: *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941-1945* (1980). Okupacijsko politiko italijanskega okupatorja je obravnaval v razpravno-dokumentarni knjigi *Fašisti brez krinke* (1987), ki je tudi prevedena v italijanski jezik; njej so v zadnjem času sledile študije in objave virov v kar treh knjigah: *Ubija se premalo* (1999), *Rab-Arbe-Arbissima* (2000) in "*Gospod Visoki Komisar pravi ...*" (2001). Z objavljenimi sezname umrlih oseb v prvih dveh knjigah je pomembno dopolnil nacionalno zbirko žrtev druge svetovne vojne. Med ostalimi monografijami je treba omeniti še dela: *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna*

borba v Sloveniji jeseni 1943 (1967) - kot primer celovitega prikaza vojaškopolitičnega dogajanja v tem prelomnem trenutku druge svetovne vojne -, *Primorska pred vseljudsko vstajo 1943* (1983) in troje knjig iz serije *Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945* (1985-1991). Zaradi stvarnega obravnavanja razmer na partizanskem ozemlju Dolenjske in Notranjske spomladi in poleti 1942, to je v obdobju prehajanja v t. i. drugo fazo revolucije, je mnogo pozornosti vzbudila zlasti prva med njimi.¹

Problem politične razcepljenosti slovenskega naroda je dr. Toneta Ferenc vseskozi zaposloval. Z odpiranjem političnega prostora in arhivov se je poglobljeno posvetil tudi temu vprašanju in o njem lani izdal znano knjigo *Dies irae: četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*. V njej je s svojo značilno minucioznostjo in v skladu z eno od svojih maksim - "dokumenti naj govore" - razčlenil tragične razsežnosti državljanske vojne v t. i. Ljubljanski pokrajini v jesenskih mesecih 1943.² Letos pa je pripravil še dve: zbornik dokumentov *Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju 1.-4. 10. 1943*, katerega izid je še dočakal, in zbornik italijanskih dokumentov pod naslovom "*Neupogljivi zakon Rima*" in s podnaslovom *Fašizem in osvobodilni boj primorskih Slovencev 1941-1943*, ki z že opravljenimi korekturami čaka, da se pridruži avtorjevim objavljenim delom.

Dr. Tone Ferenc je v svojem zgodovinopisnem poslanstvu kot soavtor neizbrisno zaznamoval tudi eno od ključnih raziskovalnih področij naše vede - znanstveno izdajanje širše zasnovanih zbirk zgodovinskih virov. Njemu lasten pečat je dal *Dokumentom ljudske revolucije v Sloveniji*, *Zbranim delom Borisa Kidriča*, šestemu delu *Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov*, *Zbranim delom Josipa Broza - Tita* in neizdanim *Zbranim delom Edvarda Kardelja*. Slovensko zgodovinopisje je sooblikoval tudi kot urednik oziroma predsednik ali član uredništev in izdajateljskih svetov osrednjih slovenskih zgodovinarskih revij - *Zgodovinskega časopisa*, *Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja*, *Arhivov*, *Borca*, *Kronike* in leksikografskih del (*Enciklopedije druge svetovne vojne* in *Slovenskega biografskega leksikona*). Posebej velja poudariti tudi njegov v resnici ogromen prispevek pri uresničevanju velikega projekta slovenskega narodnega samozavedanja - *Enciklopedije Slovenije*. Kot urednik za obdobje druge svetovne vojne in predvsem kot avtor številnih in pomembnih gesel je bil ena od ključnih opor tega projekta. V vseh letih svojega znanstvenega ustvarjanja in bogatenja narodovega zgodovinskega spomina je bil tudi nepogrešljivi aktivni udeleženec mnogih znanstvenih srečanj doma in v tujini; v mednarodnem okviru se je uveljavil predvsem med italijanskimi, nemškimi in poljskimi zgodovinarji. Potrdil se je tudi kot pisec scenarijev za televizijske dokumentarne filme in kot avtor razstav, med drugim znane razstave v Muzeju slovenskih izgnancev v Brestanici.

Hkrati z vrhunsko znanstveno uveljavitvijo je dr. Tone Ferenc postal tudi vsestransko vodilna osebnost našega inštituta. Ob znanstvenih zadolžitvah je bil od 1961 do 1964 vodja raziskovalnega oddelka in od 1979 do 1980 vodja znanstveno-raziskovalne enote inštituta. Leta 1962 je bil namestnik ravnatelja, nato v letih 1968-1975 vodja arhiva IZDG in v letih 1969-1970 predsednik Sveta inštituta; to je bil tudi v letih 1976-1978 in 1984-1986. Od 1992 do 1996 je predsedoval

¹ Vida Deželak - Barič: Tone Ferenc - 75-letnik. *Kronika*, 51, 2003, št. 1, str. 94.

² Prav tam.

Upravnemu odboru inštituta. Vrh njegovega upravljalškega dela na inštitutu pa so bila leta 1971-1975, ko je bil njegov ravnatelj. Z njegovim imenovanjem za ravnatelja IZDG je bilo konec dobe t. i. političnih direktorjev, ki so, hočeš nočeš, morali zagotavljati pravilno politično usmeritev v tem delu slovenskega zgodovinarstva. Z dr. Tonetom Ferencem je inštitut dobil za ravnatelja zgodovinarja, strokovnjaka iz kolektiva, zavezanega pravilom naše stroke. V času njegovega mandata se je dokončno uveljavila in trdno zasedla kadrovska in programska prenova inštituta. Inštitut je krenil po poti moderne znanstvene ustanove.

Dr. Tone Ferenc je celostno označil slovensko zgodovinarstvo. Ni bil namreč le vrhunski znanstvenik in ravnatelj inštituta, ki se je kasneje razvil v vodilno slovensko ustanovo za preučevanje novejših zgodovine, pač pa tudi akademski učitelj. Bilo bi čudno, če ob tem, kar je pomenil v stroki, ne bi bil. Že leta 1975 je začel sodelovati pri podiplomskem študiju na Oddelku za zgodovino kot konzultant za zgodovino NOB, leta 1981 pa je, ob izvolitvi za rednega univerzitetnega profesorja, začel redno predavati *Zgodovino druge svetovne vojne in NOB v Jugoslaviji in Sloveniji*. Predaval je do leta 1995 in sooblikoval več generacij zgodovinarjev. Ključen je bil njegov prispevek pri usmerjanju tistih, ki so se odločili za raziskovalni poklic. Danes ni - ne na našem inštitutu, ne v Sloveniji - zgodovinarja druge svetovne vojne z akademskim nazivom, ki ga ne bi vodil pri pripravi njegovega magistrskega ali doktorskega dela.

Še bi lahko govorili o pomenu dr. Toneta Ferenca za slovensko in širše zgodovinarstvo. A bolje je prepustiti njegovi natančnosti, izjemni delovni disciplini in tisočim stranem, ki jih je napisalo njegovo pero, da govorijo sami zase. Spomniti pa je vseeno treba, da je ob svojih zadolžitvah našel čas tudi za vse slovenske zgodovinarje. V letih 1974-1976 je bil predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo. Bil je tudi častni član Zveze zgodovinskih društev Slovenije in največjega slovenskega zgodovinskega društva - Zgodovinskega društva Ljubljana. Deloval je tudi v Arhivskem društvu za Slovenijo, katerega podpredsednik je bil v letih 1988-1990, v letih 1980-1985 pa je bil predsednik jugoslovskega komiteja za zgodovino druge svetovne vojne in član biroja mednarodnega komiteja za zgodovino druge svetovne vojne.

Dr. Tone Ferenc je za svoje delo prejel številne nagrade in priznanja. Tako v prejšnji državni skupnosti kot tudi v Republiki Sloveniji. Prejel je študentsko *Prešernovo nagrado* 1956, dve nagradi *Sklada Borisa Kidriča* 1969 in 1977 (za skupinsko delo), štiri nagrade *Vstaje slovenskega naroda* 1968, 1969, 1977, 1981 (dve za skupinsko delo), dve *Kajuhovi nagradi* 1976 in 1984, dve nagradi *Osvobodilne fronte* 1968 in 1969 in nagrado *4. julij* 1977 (za skupinsko delo). Odlikovan je bil z *Redi zaslug za narod s srebrnimi žarki* 1966, *republike s srebrnim vencem* 1979 in *dela z rdečo zastavo* 1987. Leta 1998 je prejel *Srebrni častni znak svobode Republike Slovenije*. Leto pred tem pa so ga ob njegovi 70-letnici inštitutski sodelavci in prijatelji iz domovine in tujine s svojimi prispevki počastili v posebnem *Ferenčevem zborniku*.

Smrt prof. dr. Toneta Ferenca je velika in pretresljiva izguba za sodelavce našega inštituta in slovensko zgodovinarstvo. Za oba je živel in izgorel. Težko se bomo privadili, da ga ni več med nami. Bil je tako izrazita osebnost, da ga bomo pogrešali skoraj na vsakem koraku v stavbi inštituta, ob marsikaterem strokovnem pogovoru in v sproščenih trenutkih med nami. Na en in njemu drag način pa se

bomo še vedno srečevali. S svojim delom bo še naprej živel z nami in marsikdo se bo z njegovo knjigo ali razpravo v roki še mnogokrat pogovarjal z njim.

Jurij Perovšek